

Recenzie/Reviews

Konrad Paul Liessmann: Teorie nevzdelanosti

Praha: Academia 2008, ISBN 978-80-200-1677-5, 125 s.

Nevzdelanosť dnes nie je iba jednoduchá absencia vzdelania, ani istá forma nekultivovanosti, ale dnes už veľmi intenzívne zaobchádzanie s vedením (od slova vedieť) mimo sféry vzdelanosti. Nevzdelanosť dnes nie je individuálnym zlyhaním, ani (iba) výsledkom chybnjej vzdelávacej politiky, ale je nevyhnutným dôsledkom kapitalizácie ducha. Vzdelanostná spoločnosť sa stala pohľadom na bezútešný stav ducha. Eufemizmom, ktorý má túto biedu zakryť. To sú základné východiská skvelej publikácie Konrada Paula Liessmanna, ktorú pod názvom Teória nevzdelanosti vydala Academia v Prahe v r. 2009. Tento zásluhný vydateľský čin sa stretol s veľkým záujmom medzi odbornou i laickou verejnosťou. S problematikou tzv. vzdelanostnej spoločnosti sa v ostatnom období stretávame veľmi často. Mnohí autori úvah, ba i štúdií na túto tému akoby vycítili konjunkturálnu príležitosť vyjadriť sa pozitívne k tomu, ako aktuálna až nevyhnutná je existencia spoločnosti, založenej na poznatkoch – akoby šlo o novú „módu“ poznatky a vzdelanie považovať za najvýznamnejší zdroj rozvoja spoločnosti. Prejavy s touto tematikou znejú veľmi presvedčivo, hoci samotná podstata vzdelanosti spoločnosti býva zahmlená a nejasná. Voľný výklad obsahu je ponechávaný na individuálnej predstavivosti tých, ktorí o vzdelanostnej spoločnosti počávajú príp. čítajú. Kniha nastavuje kruté zrkadlo rétorickým frázam a skutočnej situácii, v ktorej sa nachádza vzdelanie. U ideológov vzdelanostnej spoločnosti sa rozhodne nestretne s úspechom. A možno práve preto ten, kto si chce kúpiť či prečítať túto knihu, musí si ju objednať z Prahy – na Slovensku ju v knihkupectvách sotva nájde, hoci bol Liessmann v Rakúsku vyznamenaný v roku 2006 titulom „Vedec roka“.

Kým prejdeme stručne obsah uvedenej publikácie, členenej do deviatich kapitol, chceme upozorniť na tri podstatné oblasti, ktorých sa týka:

1. *Vzdelanie predstavuje nie inštrumentálnu, ale finálnu hodnotu. Uvedení myšlienku publikoval Alexander Hirner už v r. 1972 ako kritiku ekonomizmu.* Vzdelanie predstavuje hodnotu samú o sebe, nie iba preto, že jeho prostredníctvom je možné lepšie a efektívnejšie organizovať výrobu, získať lepšie zamestnanie, postavenie v spoločnosti, v súčasnosti by sme mohli povedať, že i menšiu pravdepodobnosť stať sa nezamestnaným. Odveká túžba človeka vedieť, odhaľovať tajomstvá prírody i spoločnosti, je spojená s radosťou poznania, môže naplniť i zmysel ľudskej existencie.
2. *Vzdelanie v prírodných a technických vedách nemožno nadrad'ovať nad vzdelaním v oblasti spoločenských vied.* Autor týchto riadkov bol osobne svedkom vystúpenia významného prírodovedca, ktorý konštatoval, že neznalosť Shakespeara je považovaná za nevzdelanosť, ale neznalosť Ohmovho zákona nie. Jeho omyl spočíva v tom, že dielo hádam najvýznamnejšieho svetového dramatika sa týka ľudského života, jeho zmyslu, spôsobu a hodnoty, dobra a zla, kým Ohmov zákon predstavuje síce významný poznatok, ale týkajúci sa iba časti ľudského poznania.

3. *Vzdelanie nemožno standardizovať.* Všetky pokusy na svete stanoviť, čo je viac a čo je menej dôležité vedieť stroskotali, príp. viedli k deformáciám vo vedení. Tak, ako je deformované i vysokoškolské vzdelanie snahou o jeho standardizáciu v zmysle tzv. Bolonského procesu. Vysoká škola nie je továreň na masovú výrobu absolventov, tak ako sa masovo vyrábajú autá, chladničky alebo potraviny. Znásilnenie vysokoškolského vzdelania k unifikácii (kredity, umožňujúce prestup z jednej vysokej školy na druhú) znamená koniec kreativity v humanitných a spoločenských vedách a samozrejme i v umenovedných disciplínach. Kým v technických a prírodovedných vedách je štandardizácia súčasťou prípravy absolventov na zapojenie sa do ekonomického života, v humanitných a spoločenských vedách znamená unifikáciu a stagnáciu.

V pôsobivom predhovore, Liessmann vyvracia zdanie, že sa napĺňa sen osvietencov o kompletne vzdelaných ľuďoch prostredníctvom informovanej spoločnosti, Humboldtovej myšlienke vzdelaného človeka a vedeckej univerzity, ako i prihlásení sa k myšlienkam Jürgena Habermasa o teórii polovzdelanosti. Vyslovuje nádej, že si konečne dovolíme „jasný pohľad na bezútešný stav ducha, ktorý sa veľmi núdzovo zakrýva eufemizmom „spoločnosť vedenia“(str.11).

V prvej kapitole sa kriticky venuje problematickej téme o tom, čo „musíme vedieť“, aby konštatoval, že v novohumanistickej koncepcii vzdelanosti nikdy nešlo o stanovenie toho, čo človek musí vedieť. Až sarkasticky konštatuje, „čo človek musí vedieť“, aby sa pri spoločenskej konverzácii zaskvel na úrovni a pritom nepôsobil negatívne „ako všeznalák alebo chodiaca encyklopédia kuriozít“.

V ďalších kapitolách Liessmann konštatuje, že *informácie nemajú s vedením a poznaním nič spoločného.* Vedenie je viac ako informácie. Vedenie je interpretácia dát s ohľadom na ich kauzálne súvislosti a vnútornú konzistenciu. Je všade tam, kde je možné niečo vysvetliť alebo pochopiť. *Základným predpokladom vedenia je hľadanie pravdy.* Či sa využije, je otázkou situácie, v ktorej sa spoločnosť ocitne. V pamäti uchovávané dáta nie sú vedením. Stávajú sa ním až vtedy, ak sú vzájomne prepojené, podľa logických a konzistentných kritérií, keď sú v zmysluplnom a preskúmateľnom vzťahu. Na adresu polovzdelanosti okrem iného konštatuje: „Veľkými slovami sa klame o skutočných možnostiach a zmyslu vzdelania. Medzery vo vzdelaní tzv. politických elít, prejavujúce sa v najjednoduchších historických a kultúrohistorických otázkach nemožno prehliadnuť“. Citujúc Adorna, významného nemeckého filozofa, sociológa, a muzikológa, predstaviteľa frankfurtskej školy, ktorý je známy kritikou reflexiou európskej kultúry, uvádza, že v podmienkach kultúrneho priemyslu sa stáva vzdelanosť polovzdelanosťou, ako všadeprítomná forma odcudzeného človeka. V tomto ovzduší pretrvávajú vecné obsahy materializované na tovar na úkor vnútornej pravdivosti a životného vzťahu k živým bytostiam. V súvislosti neustáleho zdôrazňovania schopnosti tímovej práce namiesto vzdelanosti uvádza: “Hlavne nemyslieť vlastnou hlavou – ako by toto bol tajný program dnešného vzdelania...keď niekto neustále káže o prepojení do sietí...vyvíja veľký tlak na konformitu. Nevzdelanosť dnes nie je intelektuálnym deficitom...ale rezignáciou na snahu vôbec niečo chápať“. Externé faktory, za ktoré považuje Liessmann trh, zamestnateľnosť (employability), kvalitu lokality a technologický rozvoj, sú hlavné štandard, ktorým má „vzdelanec“ vyhovieť. Rezignácia na záväzné duchovné tradície a klasické vzdelanie sa stali cnosťou. S uvedenými myšlienkami sme sa stretli už u Zygmunta

Baumana⁴ v jeho *Tekutej modernite*, v ktorej konštatuje, ako nebezpečné je pre úspech jednotlivca dôkladné vzdelanie, pretože mu neumožňuje rýchle reagovať na všetko, čo je móдне aktuálne a čo podmieňuje úspech v povolani.

Nemalej kritiky sa dostalo i výsledkom testu PISA, najmä dôverčivosti, s ktorou sa na test nazerá, spoľahlivosti testu, o ktorej sa vôbec nediskutuje. Samotná myšlienka hodnotenia a zoraďovania (do rebríčkov) bola od samotného začiatku spojená s paradigmou myslenia podnikovej ekonomiky, ktorá má školy a univerzity premeniť na podniky, ktoré je možné porovnávať podľa makroekonomických výsledkov. Je omylom nazdávať sa, že rôzne poradia v rebríčkoch univerzít postihujú skutočný stav. Určovať poradie znamená hodnotiť – uvádza autor. Pointa všetkých rankingov spočíva v tom, že sa veci, ktoré nikto nevnímá ako bezprostredne súvisiace porovnávajú ako rovnocenné. Zvrchovaný je dnes ten, kto má moc určovať poradie. Ratingové agentúry zažívajú obrovskú konjunktúru. Poradia sú zostavované na základe viac či menej transparentných kritérií pomocou testov, evaluácií, niekedy skôr podľa citu a vkusu hodnotiteľov, vždy ale za veľké peniaze. Čokoľvek sa objaví, musí sa okamžite zaradiť. Ako sa prejaví kvalita? Zostavovaním rebríčkov. Vo vede, kvalite výučby, kvalite školy či univerzity. Vec sama nie je predmetom skúmania, vždy len miesto, ktoré zaujíma v akomsi pochybnom rebríčku. Fetišizácia rebríčkov je výrazom aj symptómom špecifickej formy nevzdelanosti – chýbajúceho úsudku. Čím viac sa na univerzite hovorí o zabezpečení kvality, tým menej ide o kvalitu, ale o rozpúšťanie kvality v kvantite. Ratingové agentúry sa odmietajú venovať analýze obsahu, čím prezrádzajú, čo chápu ako kvalitu – prostú kvantifikáciu. Napr. otázka na obsah toho, čo kto píše sa nahrádza otázkou, či publikuje vo vydavateľstve zaradenom do rankingového zoznamu. Energii a silu, ktorá je potrebná na myslenie, je nevyhnutné investovať do úsilia, aby bolo príslušné dielo publikované v niektorom z vopred určených vydavateľstiev. Dnes sa už hovorí takmer iba o poradiach, objemoch investícií, ukazovateľoch, počtoch absolventov, percentách tých, ktorí štúdium neukončili, najčastejšie v porovnaní s USA. Väčšinou sú to kvantifikačné postupy, preberané z podnikovej ekonómie. Podstata, o ktorú ide, teda otázka zmyslu, funkcií a statusu vedeckých odborov, otázka poznania a náročnosti vzdelania pritom nehrá rolu. Je to „dym kadidla vyhodnocovacích rituálov a kontroly kvality“, píše Liessmann, nie je to o poznaní, vedeckej dychtivosti („zvidavosti“), a akademickej slobode, ale o všetkej podobe nevzdelanosti. Práve ony sú stelesnením všetkého, čo je univerzitným manažérom kvality trňom v oku.

---

⁴ Pre slovenských a predpokladám, že i pre českých čitateľov patrí Bauman k sociológom, s ktorým sa legálne stretávali od šesťdesiatych rokov vydávaním jeho diel v českých vydavateľstvách, je to autor, ktorým sa nejeden z nás pred rokom 1989 nadchýnal. Dielo *Tekutá modernita* (Praha: Mladá fronta 2002) je vynikajúcim obrazom toho, ako funguje postmoderná spoločnosť. Mnohí ju považujú doslova za breviár súčasného človeka, ktorý sa ocitol v zmätenom (podľa Baumana v tekutom) svete, ktorému navyiac vôbec nerozumie. To vedie človeka k ustavičnej dynamickej zmene názorov, zamestnania, ustavičnému prispôbovaniu sa okolnostiam, bez ohľadu na zásady, etiku, ba i sociálne normy.

Kritike sa dostáva aj horúco vyznávanej viere, že e-learning a blended learning, ako znejú kúzelné zaklínadlá univerzitetnej didaktiky, preberanej z nenáročných podnikových doškoloňovacích kurzov, predstavujú najvyššiu métu inovácie vysokoškolskej výučby. Táto skutočnosť v našich podmienkach nepochybne súvisí s absenciou vysokoškolskej pedagogiky a jej rozvoja.

Rovnako kritický je autor i v otázkach evaluácie výskumu. Získavanie financií z externého zdroja je takmer všade na prvom mieste pri hodnotení výskumu. Osobitne v humanitných vedách býva výskum bez externého zdroja zamietaný s poukazom, že je to iba „príležitostný výskum“, pretože nie je podporovaný ani spolufinancovaný z externých zdrojov, a preto môže byť považovaný za zbytočný. Konkrétne otázky a problémy doby, ktoré nie sú nikde oficiálne zaradené, zriedkakedy nachádzajú pochopenie. Pritom individuálna zodpovednosť a odvaha v rámci bádateľskej slobody by mali však byť hodnotené principiálne vyššie ako tie, ktoré sú podriadené externým záujmom najrôznejších zadávateľov alebo finančných zdrojov. Tak sa skryto a dosť svojvoľným spôsobom normuje a transformuje samotné poňatie vedy. Takzvané „excelentné projekty“, ktoré vygeneroval evaluačný proces, bývajú už i z týchto dôvodov intelektuálne priemerné. Nad všetkým sa vznáša fetiš internacionalizácie, pobyt v zahraničí je pokladaný za vedeckú kvalifikáciu sui generis a vedecký manažér, lietajúci okolo zemegule je pokladaný za vzor, hoci omámený cestovaním spravidla nie je schopný jedinej vlastnej myšlienky. Kritických výhrad je k vede mnoho: autor uvádza oktrojovanie parametrov prírodných vied humanitnému výskumu, vyvíjanie modelov financovania výskumu, pravda, na úkor výskumu samotného, projektománia, deklarovanie žiadosti o projekt hneď ako vedeckej publikácie, často tak široko koncipovanej, že je vylúčené, aby sa projekt realizoval, administrovanie, ktoré nastupuje miesto vedeckého výskumu, neustále vypracovávanie posudkov, zostavovanie štatistík, výpočty plánovaných čísiel a impaktovaných faktorov, hodnotenia žiadostí a podávanie žiadostí o spolufinancovanie a jeho vymáhanie. Citačné kartely súčasne rozhodujú o financovaní, a tým aj o existencii celých vedeckých inštitúcií. S tým súvisí aj podriaďovanie sa politickým a ekonomickým záujmom.

Hádam najviac kritiky sa ušlo a dodajme, že celkom oprávnené, tzv. bolonskému procesu. Bieda európskych vysokých škôl má názov Boloňa – touto vetou začína kapitola pojednávajúca o európskom vysokom školstve. Predovšetkým povinným zavedením trojročného bakalárskeho štúdia sa dostali všetky univerzity na úroveň protovedeckého profesného vzdelania, čo malo zmysel iba v krajinách, v ktorých nejestvoval systém odborného školstva. „Studenou cestou sa likviduje zmysel univerzity ako miesta vedeckej prípravy na povolanie, čoho predpokladom je jednota výskumu a výučby“ – uvádza Liessmann (s. 74). V krátkom, trojročnom bakalárskom štúdiu zostáva toľko vyzývaná internacionalizácia prázdny sľubom. Až magisterské štúdium môže ponúkať študentom tú formu vedeckej úrovne, ktorá by mala byť pre univerzity určujúca. Pretože je však aj toto štúdium v oblasti humanitných a spoločenských vied predštrukturované, k prvým obetiam bolonského procesu patrí sloboda učenia. Až nepatrnej menšine študentov ponúkané doktorandské štúdium nadobúda charakter vedeckého štúdia. Tým sa stáva, že jednota výučby a výskumu z univerzít celkove vymizne, bude sa pestovať len v zvláštnych programoch (doktorandského štúdia). Habilitácie budú naďalej strácať na svojom význame, až

napokon z pragmatických dôvodov celkom vymiznú – predpovedá Liessmann. Z doterajšieho trojčlena – diplom – doktorát –habilitácia vznikne nový: bakalár – magister – PhD. Následne poklesne vedecká úroveň i keď počet absolventov stúpne. Takmer to vyzerá, ako by reformátori univerzít poznali len jediného skutočného nepriateľa – nezávislého bádajúceho ducha, ktorý sa vymyká ich predstave. Koncept, ktorý môže mať svoje opodstatnenie v prírodovednom a technickom výskume, sa bez rozmýšľania prenáša na vedné odbory, založené na kompetencii a práci jednotlivca, ktoré sa neriadia normami a výskumnými kontextami.

Za zvlášť pikantné považuje autor prepočítavanie študijných výkonov podľa ECTS (naše kredity). Kredity nepredstavujú obsahový ekvivalent štúdia, majú iba porovnávať vynaložený pracovný čas. Patrí k irónii svetových dejín – uvádza Liessmann, že marxistické učenie o vynaloženej práci, ktoré ekonomické teórie definitívne zamietli, sa dočkali radostného návratu. Porovnatelnosť štúdia prostredníctvom kreditov napr. v Segedíne, Varšave či v Bratislave alebo vo Viedni je ilúzia. Stačí už iba, aby sa zjednotili i názvy prednášok, seminárov a modulov všade rovnako, všade vyučovať anglicky, a bude možné všade študovať to isté. Potom bude ale zbytočná akákoľvek mobilita. Veď i tak v programoch Erasmus sú pre štipendistov ďaleko najväčším prínosom večierky. Modularizácia štúdia znamená lisovanie učiva do stavebných dielcov, ktorí možno ľubovoľne kombinovať, ako napríklad nábytok predávaný v IKEA, čo znamená koniec vedeckej tradície, dynamiky poznávania, porozumenia a vedenia.

Veľmi negatívnym javom je i jednostranné hodnotenie univerzít podľa výskumnej práce a degradácia výučby na neobľúbenú činnosť. Je to sabotovanie tradičnej jednoty výskumu a výučby, znaku, ktorým sa univerzita odlišuje od iných výskumných a vzdelávacích pracovísk. Príznačné je, že pre zlepšenie vysokoškolsko-didaktických schopností sú vysokoškolskí učitelia, ba i akademickí funkcionári posielaní do poradní pre podnikateľov, kde ich školia poradcovia s bakalárskym alebo magisterským vzdelaním, spravidla psychológie. Tu sa banálne poznatky podnikateľskej ideológie predávajú univerzitám ako najnovší výkrik poznania, od blended learning, diversity management až po „bilancie vedenia“. Po dokončení bolonského procesu sa táto fraška premení na tragédiu – konštatuje autor.

Po kritike procesu výchovy človeka, ktorá sa stáva prostriedkom boja o trhy, tzv. manažmentu vedenia, ktorý sa stáva iba aplikáciou informácií pre podnikanie, celkom poplatné praxi, riadenie sa vedení univerzít prostoduchými ideológiami podnikaní, „prepočítavaním“ sociálneho a kultúrneho kapitálu, znesvojprávnenia univerzít, ako i kritikou permanentných reforiem, ktorým sa už nikto nebráni, aby nevyzeral ako zbabelec, spolu s apoteózou trhu a jeho prisluhovania vyúsťuje publikácia v konštatovanie autora:

Každý, kto pracuje na univerzite má jedinú túžbu: raz sa v kľude a bez všetkých vonkajších tlakov venovať tomu, prečo je tu zamestnaný – premýšľať, skúmať, experimentovať, písať. Možno s uvedeným konštatovaním polemizovať?

Peter Ondrejko